

5. Lysyn, B. and Frydlyanov, V. (2002) "Innovation potential as a factor of development", *Ynnovatsyy*, no 7, pp. 25-26.
6. Libanova, E.M. and others (2008), *Lyuds'kyi rozvytok v Ukraini: innovatsiynyy vymir* [Human development in Ukraine: innovative dimension] NAN Ukrainy; In-t demohrafiyi ta sots. doslidzhen, Kiev, Ukraine, 316 p.
7. Malyskyi, B. A. (2010), "From fundamental science to real practice of innovative development of economy", *Nauka ta naukoznavstvo*. no1, pp. 3-7.
8. Kolot, A. M., Bandur, S. I., Hnybidenko, I. F. and others (2015), *Sotsial'no-trudovi vidnosyny zaynyatosti: suchasni tendentsiyi, vyklyky, shlyakhy rozvytku* [Labor Relations Employment: current trends, challenges, ways of development]; KNEU, Kiev, Ukraine, 321 p.
- Стаття надійшла до редакції 22.01.2017 р.

УДК 338.2:331.5

Завіновський І.С.,
аспірант,

Старинська М.Ю.,
студентка,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Завиновский И.С.,
аспирант

Старинская М.Ю.,
студентка,

ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

Zavinovsky I.S.,
PhD student,

Starynska M. Yu.,
student,

SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ

ВЛИЯНИЕ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ НА РЫНОК ТРУДА УКРАИНЫ

THE INFLUENCE OF THE SHADOW ECONOMY ON THE LABOR MARKET OF UKRAINE

У статті розглянуто основні причини та фактори, що впливають на наявність в Україні інституційної деформації. Здійснено оцінку рівня тінізації економіки України та досліджено її вплив на ринок праці. Надано практичні рекомендації щодо шляхів і

способів, а також інструментів, що можуть сприяти подоланню тіньової економіки та корупцій в Україні.

В статье рассмотрены основные причины и факторы, которые влияют на имеющиеся в Украине институциональные деформации. Осуществлена оценка уровня тенизации экономики Украины и исследовано ее влияние на рынок труда. Представлены практические рекомендации относительно путей и способов, а также инструментов, которые могут способствовать преодолению теневой экономики и коррупции в Украине.

The article describes the main reasons and factors that influence existing in Ukraine's institutional deformation. Assess the level of shadowing of the Ukrainian economy and investigated its impact on the labour market. Provided practical recommendations regarding the ways and tools that can contribute to overcoming shadow economy and corruption in Ukraine.

Ключові слова. Інституційна деформація, тіньова економіка, ринок праці, корупція, державна політика.

Ключевые слова. Институциональная деформация, теневая экономика, рынок труда, коррупция, государственная политика.

Key words. Institutional deformation, shadow economy, labor market, corruption, public policy.

Вступ. Однією з найбільших перешкод на шляху побудови нової моделі соціально-економічного розвитку в Україні є високий рівень тінізації економіки, що унеможливорює прискорення економічних реформ, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграцію у європейське співтовариство. Високий рівень тінізації національної економіки є відображенням поширення корупції в органах державної влади, нелегальної економічної діяльності, наслідком низької правової й податкової культури, слабкістю соціально-економічних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини виникнення, розвиток, а також шляхи подолання тіньової економічної діяльності досліджували багато вчених. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблеми тіньової зайнятості та її детінізації зробили зарубіжні вчені П. Гутман, Г. Гросман, Т. Корягіна, Л. Косалс, Дж. Томас, Е. Фейгта ін. Серед вітчизняних учених, праці яких присвячені проблемним оцінювання взаємозв'язку тіньової економіки та ринку праці, слід виділити А. Баланду, В. Базилевича, А. Базиліюк, З. Варналія, В. Гончарову, О. Макарову, І. Петрову, М. Соколик та ін.

Постановка завдання. Метою даного наукового дослідження є оцінювання масштабів тіньової економіки та її впливу на ринок праці, а також врахування загроз розповсюдження корупції в Україні та обґрунтування основних напрямків їх подолання.

Результати дослідження. Тіньова економіка в Україні є однією з найвагоміших перешкод для розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Вона є відображенням активної криміналізації економічних процесів і високої корумпованості органів державної влади. Тіньова економіка як нелегальна, неврахована, фіктивна, корислива діяльність, спрямована на отримання прихованого доходу, навіть кримінальним або протизаконним шляхом. При оцінюванні стійкості економічного розвитку тіньова економіка виступає системним індикатором неефективності державного управління та несприятливих умов ведення

бізнесу, а також інструментом збагачення окремих суб'єктів ринку, близьких до влади.

Класичними передумовами зростання тіньової економіки є: ускладнення ситуації на ринку праці в умовах фінансової і структурної кризи, що посилює розвиток малого підприємництва та стає сприятливим середовищем для тіньового сектору; масова міграція з країн третього світу, що доповнюється внутрішньою міграцією із соціально-нестабільних регіонів; ступінь державного втручання в економіку. Частка тіньової економіки знаходиться у прямій залежності від трьох параметрів рівня регулятивного втручання, оподаткування і масштабів корупції. Як зазначає Ф. Шнайдер: «тіньова економіка – це спосіб бізнесу звільнитись від корупції та тиску влади» [2].

Оцінка масштабів тіньової економіки відіграє важливе значення, оскільки саме вона стає однією з причин порушення нормального функціонування економіки. У I кварталі 2016 року рівень тіньової економіки склав 41 % від офіційного ВВП, що на 5 в.п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року (рис. 1).

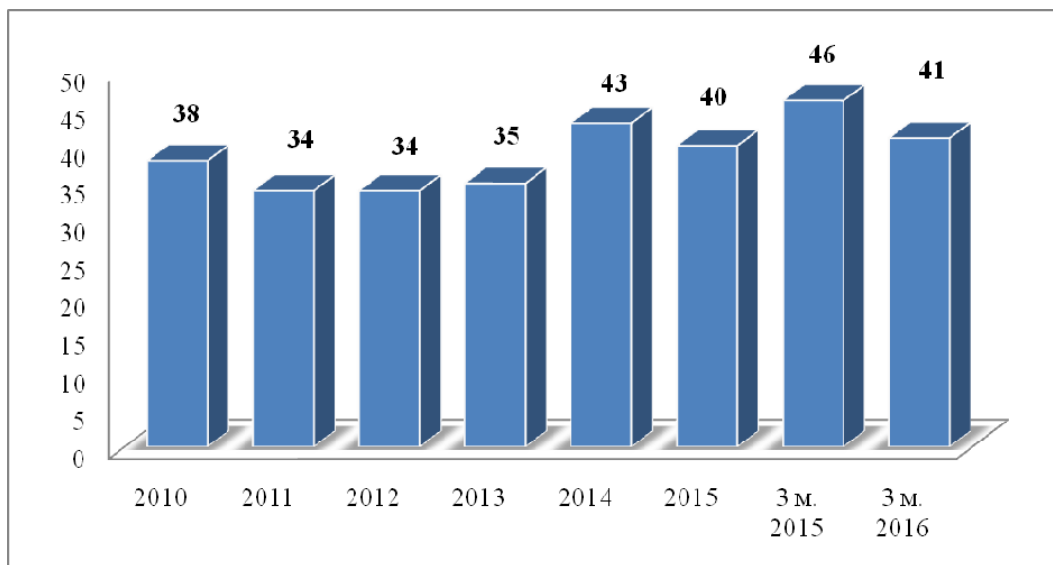

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні, у % від обсягу офіційного ВВП [5]

Усі чотири методи, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення рівня порівняно з I кварталом 2015 року. Зокрема: за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки склало 13 в.п. (до 34 % від обсягу офіційного ВВП); монетарний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 6 в.п. (до 29 % від обсягу офіційного ВВП); електричний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 3 в.п. (до 34 %); за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» рівень тіньової економіки зменшився на 2 в.п. (до 54 %).

Крім того, слід зважати на те, що I квартал 2015 року був роком безпрецедентного зростання рівня тіньової економіки, оціненого за методом збитковості

підприємств, спричиненого зневірою суб'єктів господарювання у покращення економічної та політичної ситуації на тлі поширення цінових і девальваційних шоків, а також збереження у той час напруженої ситуації на сході країни.

Злободенна проблема поширення корупції в Україні є одним із найбільш дестимулюючих чинників, який впливає на розвиток національної економіки, зумовлює процеси тінізації у діяльності всіх її суб'єктів, в тому числі й соціально-трудових відносин на ринку праці. Як результат надмірного бюрократичного втручання у господарську діяльність, корупція залишається істотною перешкодою для розвитку підприємництва та бізнесу в Україні.

Сутність поняття корупції проявляється через її етимологію, так з латинського під корупцією розуміється «підкуп, продажність суспільних і політичних діячів, посадових осіб». В українському юридичному словнику-довіднику корупція трактується як одна з форм зловживання владою, що пов'язана із підкупом посадових осіб. Незалежно від рівня розвитку країни або її статусу наявність на державній службі корупційних проявів підриває легітимність влади, загрожує фундаментальним цінностям суспільства та суверенітету держави.

Оцінюючи рівень корупції в Україні, варто зазначити таке: за даними Міжнародної організації Трансперенсі Інтернешнл, індекс сприйняття корупції в Україні у 2015 році становив 27 балів, порівняно з 2,3 балами у 2011 році, з таким результатом наша країна посіла 130-те місце серед 168 країн (у 2011 році – 152 зі 183; у 2014 – 142 місце зі 175) [2]. Таким чином, чим більшою мірою поширена корупція, тим вищим є корупційний податок, який має сплачувати суспільство, в тому числі і бізнес.

Цікавою є думка українців щодо оцінки рівня корупції в Україні. Так, згідно з даними соціопитування Київського міжнародного інституту соціології у 2015 році майже 65,6 % респондентів вказали на те, що вони стикалися з проявами корупції протягом останніх 12-ти місяців, причому п'ята частина (20,5 %) спостерігає її якнайменше щомісяця [6].

У 2011 році дослідження зафіксувало певну зміну ситуації: у сприйнятті громадян корупція залишилась практично на попередньому рівні, проте досвід корупції став хоч і не поширенішим, однак інтенсивнішим, що насамперед було викликане збільшенням кількості державних структур, у яких населення наражалося на відверте вимагання хабара з боку чиновника. Остання хвиля дослідження 2015 року демонструє повернення до динаміки перших хвиль: у сприйнятті населення корумпованість державного сектору зростає.

Також за даними опитування сприйняття корумпованості всіх гілок влади та органів усіх рівнів зросло порівняно з 2011 роком. Так, ієрархія корупціонерів теж зберігається незмінною: першість і надалі тримає Верховна Рада (60,6 % опитаних вказали на значну поширеність корупції у її стінах); друге місце посідає Кабінет Міністрів (54,8 %); третє – Президент зі своєю Адміністрацією (46,4 %).

За результатами дослідження діяльності підприємств, що проводилося Європейським банком реконструкції та розвитку, кожен другий підприємець вважає корупцію значною перешкодою впровадженню свого бізнесу в Україні, результатом цього є те, що значна частина економіки України залишається у тіні [1].

Тіньова зайнятість є складовою тіньового сектору економіки, оскільки вона, зазвичай, спрямована проти працівників (позбавляє їх легального працевлашту-

вання, оплати та охорони праці, соціального, пенсійного та медичного забезпечення). Так, у цьому секторі створюються умови для втягування значної частини населення до протиправних дій. Основою тіньової економіки виступає тіньовий ринок праці. Таким чином, можна зробити висновок, що тіньовий ринок праці є своєрідним джерелом, що постачає тіньовій економіці необхідні ресурси. Саме тому існує тісний взаємозв'язок між цими двома поняттями.

Оцінюючи рівень тіньового ринку праці в Україні, варто зазначити, що: за офіційними даними Державної служби статистики України за останнє десятиріччя рівень формальної зайнятості населення у віці 15–70 років в Україні зменшився з 57,7 % до 57,0 %. У той час як частка неформально зайнятих цієї вікової категорії збільшилась в 1,2 разу з 21,5 % у 2005 р. до 26,4 % в 2015 р. [4]. Тіньова зайнятість в Україні в останні роки стрімко поширюється, охоплюючи значну кількість робочих місць на підприємствах, організаціях формального та неформального сектору економіки.

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що у неформальному секторі економіки в основному працюють особи працездатного віку. Так, найбільшу частку становлять особи у віці 15–24 роки та у віці 60–70 років, оскільки саме ці категорії населення є соціально найнезахищенішими в сучасних умовах господарювання.

Поширення неформальної зайнятості серед молоді можна пояснити пошуком заробітку під час здобуття освіти, неформальна зайнятість серед осіб пенсійного віку спричинена низькими коефіцієнтами заміщення пенсій, що зумовлює високі рівні бідності серед осіб похилого віку та спонукає їх до пошуку неформальних джерел отримання додаткових засобів існування. Бажання продовжити трудову діяльність змушує осіб старше працездатного віку погоджуватись на неформальну зайнятість, працювати на посадах не привабливих для молодих працівників.

Основною причиною виникнення тіньового ринку праці є наявність можливостей для певної частини економічних агентів ухилення від дотримання норм законодавства. Факторами, що сприяють розвитку даного процесу є:

- низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки;
- надмірний податковий тягар, складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства, надмірний податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання. Наразі загальне навантаження на фонд оплати праці становить близько 56,6 %; з них 3,6 % виплачує найманий працівник, 38 % – роботодавець, до того ж із зарплати працівника відраховується 15 % податок із доходу. Близько 40 % українським підприємцям такі виплати не під силу;
- низька якість державних послуг, передусім тих, що стосуються життєзабезпечення громадян. Результати дослідження сфери громадських послуг показують, що якість обслуговування населення державними установами не поліпшується. Так, лише 13–14 % опитаних позитивно оцінюють роботу поліклінік і лікарень, 6–9 % – органів правопорядку та 14–21 % задоволені якістю послуг, що надаються комунальними службами;
- надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців. В умовах поширеної адміністративної корупції державні службовці прагнуть до збільшення кількості переві-

рок і підвищення розмірів податків і штрафів; відсутність довіри до державних інституцій. Саме довіра до уряду або відчуття «соціальної солідарності» спонукає людей платити податки. В Україні даний показник надзвичайно низький. За таких умов будь-які обіцянки уряду проводити ефективні реформи в обмін на сплату громадянами податків викликають спротив з боку громадян [4; 6; 7].

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що економіка України характеризується високим рівнем тіньової економіки, а також значним рівнем корумпованості.

З урахування проведеного аналізу інституційних деформацій, зокрема тіньової економіки та корупції, варто зазначити таке.

Основними шляхами детінізації економіки України можуть бути:

- створення сприятливого середовища для розвитку бізнесу;
- створення і впровадження прозорої системи податкових пільг;
- подолання нелегального ринку праці;
- легалізації заробітної плати; підвищення обізнаності громадськості, забезпечення її впливу на рішення влади;
- застосування суворих мір покарання за корупцію;
- забезпечення прозорості реального сектора економіки.

До основних причин поширення корупції в Україні слід віднести: непрозорість діяльності органів державної влади; значний вплив окремих олігархічних груп на прийняття державних рішень, зокрема кадрових призначень; відсутність політичної волі до впровадження заходів запобігання та протидії корупції; готовність суспільства обирати корупційні шляхи розв'язання проблем тощо.

Враховуючи значене, шляхами подолання корупції можуть бути такі: збір та оприлюднення інформації щодо корупціонерів із заборобою їх подальшого працевлаштування на державну службу; законодавче закріплення механізмів цивілізованого лобіювання бізнес-інтересів з усуненням представників бізнесу з органів державної влади; дерегуляція суспільних процесів за рахунок скорочення державного апарату та мінімізації контактів чиновників із суб'єктами бізнесу.

Висновки. Тіньова економіка в Україні являє собою не відокремлене явище, а результат системної кризи економіки. При переході від соціалістичних форм організації економіки до ринкових відбулася реструктуризація тіньового сектора економіки, відбувся його масштабний розвиток і його пристосування до нових умов соціального існування.

За результатами проведеного дослідження було визначено, що тіньова економіка в Україні має суттєве поширення майже у всіх сферах економічної діяльності.

Виникнення процесу тінізації ринку праці, обумовлюється економічними (значний податковий тиск, низький рівень заробітної плати у державному секторі, кризові явища в економіці тощо) та соціальними (трудова міграція, недовіра до влади в суспільстві тощо) факторами. Негативними наслідками даного процесу є недоотримання фінансових ресурсів через несплату податків і зборів. Так, втрати бюджетів характеризуються величиною несплачених коштів тіньовими підприємствами та падінням податкових надходжень легальних підприємств, що страждають від недобросовісної конкуренції. Також негатив проявляється у незахищеності працівників тіньового сектору від роботодавців, відсутністю страхового стажу для нарахування майбутньої пенсії тощо.

Пріоритетними напрямками подолання негативного впливу тіньової економіки на ринок праці мають стати: підвищення рівня довіри до влади; зниження тиску на фонд оплати праці, в тому числі і за рахунок введення недержавного пенсійного забезпечення; заборона внесення змін до податкового законодавства протягом п'яти років, що дасть можливість підприємцям планувати бізнес-цикл; поліпшення якості послуг, що надаються державою.

Література

1. Дослідження Світового банку та ЄБРР «Ділове середовище та діяльність підприємств» (BEEPS) 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.
2. Індекс сприйняття корупції за 2015 рік [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Глобальної антикорупційної неурядової організації TransparencyInternational. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>
3. Міжнародний Індекс Прав Власності 2011 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Альянсу прав власності. – Режим доступу : www.internationalpropertyrightsindex.org.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
6. Стан корупції в Україні 2015 рік [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Київського міжнародного інституту соціології. – Режим доступу: [http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption %20in %20Ukraine %202015 %20UKR.pdf](http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf)
7. Тенденції тіньової економіки в Україні І квартал 2016 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

References

1. Studies by the world Bank and the EBRD (2008), “Business environment and activities of enterprises”, [Online], available at: <http://www.worldbank.org>. (Accessed 4 January 2017)
2. Official site of the Global anti-corruption NGO Transparency International, “The corruption perception index in 2015”, [Online], available at: <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table> (Accessed 4 January 2017)
3. Official site of the Alliance of property rights, “International property Rights Index 2011” [Online], available at: www.internationalpropertyrightsindex.org. (Accessed 4 January 2017)
4. Official website of the State statistics service of Ukraine [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 4 January 2011)
5. Official website of the Ministry of economic development and trade [Online], available at: <http://www.me.gov.ua>. (Accessed 4 January 2011)

6. Official site of the Kiev international Institute of sociology, "The state of corruption in Ukraine in 2015", [Online], available at: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (Accessed 4 January 2017)

7. Official site of the Ministry of economic development and trade of Ukraine "Trends of the shadow economy in Ukraine and quarter of 2016", [Online], available at: <http://www.me.gov.ua> (Accessed 4 January 2017)

Стаття надійшла до редакції 24.01.2017 р.